

ORTUTAY MÁRIA

BESZÉLGETÉSEK TOLLAS TIBORRAL, A NUGATI MAGYAR LÍRA NAGYHÍRŰ KÉPVISELŐJÉVEL

ELSŐ BESZÉLGETÉS

Készültem, nagyon készültem első találkozásunkra, mert akit eddig csak a versein keresztül ismertem és tehetségét nagyra tartottam, azzal most szemtől-szemben, a valóságban is beszélgethetek. Bizonyára ő is készült arra, hogy nyugodtan és felszabadultan elmondhassa elkerülhetetlen vallomását, amely nekünk, kortársainak és a jövő nemzedékének szól. Mert voltak és vannak kísérletek, hogy – Pomogáts Béla irodalomtörténésszel szólva – „az új magyar lírának szinte alig ismert tartományával, a Rákosi korszak börtönköltészetével” is foglalkozzon már valaki. De ezek valóban csak kísérletek, holott ez a költészet ennél sokkal többet érdemel. „Biztos vagyok abban, hogy a nemzet érdeklődése, valamint az irodalomtörténészek figyelme e költészet és kor iránt fokozódik,” folytatta gondolatát Pomogáts Béla. Való igaz. Bár én most nem az új magyar líra alig ismert területével, a börtönkörülmenyek közt született költemények elemzésével szeretnék itt foglalkozni. Más szeretnék. Mit is? Elsősorban mint Embert kívánom bemutatni Tollas Tibort, a rá leginkább jellemző és őt körbe ölelő erőteret, hogy közelebb hozhassam üzenetét. Felvázolva egyéni útjának emlékeit, sokkal többet tudhatunk meg a korról is, amelyben élt. Akkor hát álljon itt első beszélgetésünk.

– *A sors megadta nekem a lehetőséget az Önnel való találkozásra. Sok mindent szeretnék kérdezni persze, és sok mindent megtudni önről. Ezért felteszem a leginkább idevágót, mely így szól. Hogyan indult el az életben, milyen érzésekkel és családban szerzett tapasztalatokkal? Hogyan emlékszik vissza szüeleire?*

– Az a ritka szerencse ért az életben, hogy édesanyámnak csak azokra az arckifejezéseire és mozdulataira tudok visszaemlékezni, amelyekből

sugárzott a szeretet. A Borsod megyei Nagybarca községben születtem. Apám, Kohlmann Tamás ezredes arra volt büszke, hogy nagyapjának testvére Kohlmann József császári tiszt 1848-ban mint táborkari honvédezedes az osztrák és cári seregek ellen küzdött a magyar szabadságharcban. Anyám, Kecskéssy Jolán, édesanyjától, született Geleji Zsuzsannától, a református zsoldárfordító leszármazottjától, nemcsak a szülői házat, hanem a hazaszeretetét is örökölte, s azt mind a négy gyermekének hiánytalanul adta tovább.

– *Hogyan nevelték? Úgy tudom, hogy Ön volt a legkisebb gyermek. Nagyon kényeztették?*

– Apám szigorú ember volt, én pedig rossz gyerek voltam, nagyon rossz. Amikor már nagyon szófogatlan voltam, meg akart verni, de anyám mindig közénk állt. Leggyakoribb menedékem a falunkban lévő kis patak volt. Annak vizébe apám nem mert belegázolni. Ott bújtam el a környéken, órákra. Anyám mindig a szeretetével dédelgetett. Emlékszem egy jelenetre, mikor a kávézás közben mindenki három kockacukrot kapott, de én négyet, mert szerettem az édességet. De sok apró részlet bizonyította a szeretetét! Gyakorta felmásztam a cseresznyefa tetejére, mert mindig ott szerettem üldögni. Szabad madárnak, sasnak éreztem magam, az egész falut beláttam. Sokszor három-négy órát is eltöltöttem a fán, képzelgéseim mámorában az ebédre is megfeledkeztem. Anyám a fa alá hozta ki az elemőzsiát, én pedig leengedtem egy zsinórt, arra kötötte rá, nem voltam hajlandó elmozdulni. Néztam a pirosszemű cseresznyéket, majd este a csillagokat. Anyám mint-ha megérezte volna, milyen keveset leszünk együtt, gyermekkorom szinte minden percét velem töltötte.

– *És édesapja?*

– Ő racionálisan nevelt. Ragaszkodott ahhoz, hogy a gyerekeknek megfelelő oktatást, műveltséget kell adni. A parancs úgy szólt, hogy a gyerekek mielőbb menjen tanulni. A lányok sokba kerültek. Hozományt kellett nekik adni. Egy fiú nem kaphatott sokat. Apám ezt így mondta: „Fiam, te nem lehetsz más, mint katona vagy pap, mert akkor ingyen is tanulhatsz.” Nekem akkor rögtön az jutott eszembe, hogy katolikus pap biztosan nem akarok lenni, mert akkor nem nőülhetek. Már akkor szerelmes voltam a szomszéd Erzsikébe, és feleségül is akartam venni. Így hát jelentkeztem katonának. Tíz éves koromban Sopronba vittek, az ország másik végébe. Középkisiskolába egy évet Kőszegen, hét évet pedig a soproni Rákóczi Ferenc honvéd reáliskola intézetébe jártam. Innen kerültem Budapestre, a Ludovika Akadémiára. 1941-ben avattak hadnaggyá. Így szakadtam el anyámtól, akitől

végtelen szeretetet kaptam. Nyolc éven keresztül, talán a legérzékenyebb korban, alig láttam. Ez az időszak, mint egy űr, úgy tátong az életemben. Az egész életemből hiányzik ez a kapcsolat. Szinte sérülten vergődtem át ezt az időszakot. Anyámtól elszakítva alig ettem, nem szórakoztam, annyira éreztem hiányát. Még most is helytelenítem a gyermekek elszakítását a szülői háztól ilyen fiatal korban. Meghatározó érzelmi időszak volt, anyám hiánya pótolhatatlan volt. Még a később írott verseim is ezt a hiányt bizonyítják:

*Tíz éves voltam, még gyerek, hogy tőled elszakadtam
Magányomban kerestelek és máig árvád maradtam.
Óvó ágadról, mint nyers gyümölcs, a sors korán letépett
a nyarankénti fiad meggyötört, szemed fényében érett.
Szép arcod így lett fényesebb, válladra hullt az árnyék.
Minden utam feléd vezet, vakon is rád találnék.*

(Tollas Tibor: *Anyám*)

– *Hosszú évtizedeken át nem láthatta szülőfaluját. Milyen érzés volt majdnem 50 év után újból látni?*

– Óriási. Amikor megláttam a falut jelző táblát, Nagybarca, ujjammal végigtapogattam a betűket, nem akartam elhinni, hogy ott vagyok. Néztem az új házakat, aztán láttam, hogy feketeruhás asszonyok jönnek egymás után sorba, és néznek rám kíváncsian, hogy vajon ki ez az idegen. Aztán az egyik felkiált: – Nézd, ez a Tibi! Mint a fekete varjak, körbe álltak, átöleltek, sírtak... – Olyan vagy, mint a Bán Zsóka, mondtam az egyiknek. – Tibi bácsi, én a lánya vagyok! Anyám már meghalt – mondta. Arra gondoltam akkor, hogy nem tudunk a múltba visszamenni, csak a tárgyakhoz, házakhoz, tájakhoz, de a fiatalágunkhoz – soha. Vittek engem házról-házra, sorjában. A temetőt, anyám és apám sírját szorongva kerestem, de nagyon vágytam már rá, hogy lássam. Öröm és gyöngédség hatott át, amikor láttam, hogy mily nagy gondot fordít a falu lakossága szüleim sírjának gondozására.

– *Mikor vesztette el a szüleit?*

– Apámat még börtönéveim alatt. Anyám még élt, amikor szabadultam. Engem 1947-ben hamis vádak alapján tartóztattak le. A tíz év büntetésből, kilencet a Gyűjtőfogházban, a váci börtönben és a tatabányai rab bányában töltöttem. 1956 júliusában, a politikai perek felülvizsgálatakor, több társammal együtt szabadultam. Édesanyámat még viszontláthattam. Ő 1963-ban halt meg. Én 1956-ban, a forradalom után, amikor Nyugatra mentem. Hosszú

évtizedeken keresztül Münchenben éltem. Az 1956 utáni nehéz időszakban, amikor anyám nem tudta, hogy élek-e vagy halok, egy verssel üzentem haza. A *Hazafelé* versemet mondtam el a rádióban. Anyám nem hallotta a verset, de az ózdi munkások igen, s nagy tetszéssel fogadták. Másnap az ózdi vasmunkások felpakoltak egy szekeret élelmiszerral és bekopogtak anyámhoz. Megkérdezték, itt lakik-e Kecskéssy Tibor édesanyja? (14 éves koromban az ő nevét vettem fel.) Ha igen, akkor ez a rakomány az övé. Így tudta meg anyám, hogy élek és jól vagyok.

Ismerek minden útkanyart, mely anyámhoz visz, hazatart.

A vaksötétben is hiszem, hogy nem tévedne el szívem.

Mint az iránytű, úgy mutat, mindig haza és jó utat...

Kigyúl a fény és meghasad, most öntik Ózdon a vasat...

A menny sincs soha oly közel, amikor anyám átölel.

(Részlet a *Hazafelé* verséből)

– *Mi történt Erzsikével? Hiszen még gyerek korában megígérte neki, hogy feleségül veszi!*

– Én halálosan szerelmes voltam Cseres Erzsikébe... Az elemibe együtt jártunk. Annyira szerettem, hogy mindig a jók közé írtam fel a táblára. Nagyon szép gyermekkorom volt, amit neki is köszönhetek.

– *Mikor látta őt utoljára?*

– Hosszú évtizedek után a kazincbarcikai kórházban. Búcsúzni kellett tőle, az orvosok mondták. A kórházban felkerestem, beszélgettünk, emlékeztünk a múltra. Arra is emlékezett, hogy én mindig a jók közé soroltam őt a táblán. Hálás vagyok Istennek, hogy még el tudtam hozzá menni és elmondani neki a hozzá írt versemet (*Elmorzsolts virág*). Áadtam neki egy csokor virágot, megcsókoltam a kezét. felragyogott a merengő szeme, amikor engem nézett. Milyen jó tanuló voltál! – mondtam neki. Anyád mindig azt kérdezte tőlem, hogy ha kitanítatom a lányomat, elveszem-e? – Eljövök én a világ végéről is érte – mondtam anyádnak. S most a végzetes betegágyánál is azt mondtam neki, hogy eljöttem a világ végéről...

– *Úgy emlékszem, hogy az önről készített dokumentumfilmben is szerepel ez a jelenet eredetiben. Jól tudom?*

– Igen, valóban. A Gulyás testvérek filmjében. Ez a jelenet felejthetetlen lesz számomra mindörökké. Mintha a végzet rendelte volna el ezt a jelenetet. Mint egy nagy vasfüggöny, úgy emelkedett fel, hogy még egyszer láthassam

a gyermekkoromat. Erzsike elsrta magát, én is elérzékenyültem. Ő azzal az érzéssel tudott meghalni, hogy azt, aki nagyon szerette, még láthatta, meg-simogathatta. Nem oly gyakran simul bele egy kéz bátorítóan, vigasztalóan, szeretettel egy másik ember kezébe.

MÁSODIK BESZÉLGETÉS

– Múltkori beszélgetésünk során gyermekkorra, a szülői ház és első szerelmének hiteles történetével ajándékozott meg bennünket. Hogyan alakult további sorsa? Miért került hivatása és élete szoros kapcsolatba Kárpátaljával, a vidék eltiukolt történetével?

– Mindig úgy éreztem, hogy Kárpátalját egyszer meg kell írnom, mert eszköze voltam a Gondviselésnek. Éppen engem választott ki, aki pont akkor kísérte menyasszonyát Kárpátaljára, Tiszaújlakra. Nagyon híres orvoscsalád lányának, a szépséges Brigittának udvaroltam fiatal hadnagy koromban. Rettenetesen boldogok voltunk... Gyönyörű, tíz szobás házuk, kertjük, hatalmas gyógyszertáruk volt. Én huszonegy éves voltam, Brigitta tizenhat. Imádtam, rajongtam érte, mintha már akkor éreztem volna, hogy nagyon kevés alkalmam lesz a továbbiakban, amikor szerelmes lehetek. Amikor 1944-ben bevonultak a szovjetek Kárpátaljára, én menekítettem ki őket. Nyugat felé menekültünk. Nehezen hagyták el szülőföldjüket, mert ezt a helyzetet, mint sokan mások, ideiglenesnek tartották. Egy teherautót szereztem, és egészen az országhatárig menekültünk az egész egységgel. Kószeg mellett, egy erdőben bújtunk meg. Megvártuk, míg tovább mennek a katonák. Négy szakaszparancsnokunk közül kettő tiszt volt. Nemrég nősültek és nagyon féltek a szovjeteektől, attól, hogy ifjú hitveseik erőszak áldozataivá válnak. Brigitta szép haját is kopaszra vágtuk, s őt magát is fiúruhába öltöztettük. A megmaradt két személygépkocsinkat átadtam a két fiatal tisztnek, azzal a javaslattal, hogy legalább ők meneküljenek Nyugatra, mi ennyien úgysem tudunk elmenni, gyalog pedig nem mehettünk. Géppisztollyal, gránátokkal vonultunk vissza az erdőbe. Odajöttek hozzám a katonák: „Főhadnagy úr, ne hagyjon itt, vigyen magával!” – kértek.

– Meghallgatta őket?

– Ezek a katonák ápolták a kezemet három héttel ezelőtt, amikor Veszprémnél megsebesültem. Páncélököl, akkor modern fegyvernek számított, sebesítette meg a kezemet, a harcokcsik megsemmisítésére használtuk. Akkor is velük voltam, nem dönthettem másként. Emlékszem, sebesülésem után kórházba is mehettem volna, de a század küldöttségét menesztett hozzám,

régi hagyomány szerint kenyérrel, s megkértek, maradjak velük, ápolni fognak. Nagyon szerettek a katonák, igaz én is őket. Nagyon vigyáztam rájuk, nem sebesült meg mellettem senki, épségben akartam őket hazavinni.

– *Merre menekültek?*

– Először elástuk a fegyvereket, csak néhányat hagytunk magunknál. A rangjelzéseket is leszedtük a gallérról, és még nagyobb fegyelmet kértem társaimtól, mert ha egyvalaki elkövet egy hibát, akkor az egész század meghal. A Balaton felé mentünk, olyan területen, amely már akkor szovjet megszállás alatt volt. Éjszakai menetben vonultunk több szekéren. Dögtetőben aludtunk, kibírhatatlan volt ott a bűz, de oda ritkán jött az ellenség.

– *Mit ettek?*

– Volt egy kis krumplicukor és néhány keksz, s én, mint egy pap az ostyát, azt osztottam szét a társaimnak. Ezzel tudtuk fenntartani magunkat. Így vánszorgott vissza az egész század. Mindenki igyekezett haza, legtöbben Pápa felé tartottak. Rozzant lovak húzták az elnyűtt szekereket. Vándorlásunk során együtt maradtam a Rojkó családdal, Brigitta hozzátartozóival.

– *Hol kezdődött a baj?*

– A Dunánál, amit az oroszok védtek. Tudtam, hogy szeretik az órát, ezért az előzetesen összegyűjtött készletből korrumpáltam őket. Így jutottunk nélkülözhetetlen igazolványokhoz is. Félelmetes dolgok történtek utunk során. Jött egy harckocsi, én lovon ültem. A harckocsiból kiszállt egy orosz tiszt és felém szólt: „Jöjjön csak ide, officer, germán officer!” Én erősködtem és bizonygattam, hogy nem vagyok germán officer, de ez számára nem jelentett semmit. Szólt, hogy forduljak el, hogy tarkón lőjön. Csoda, hogy nem történt meg. Miközben velem ordítózott, a tank lapjára felült egy orosz nő, talán kalmük vagy valamilyen ázsiai rokon lehetett, nem tudom, hogyan került oda. Hallotta, hogy milyen reménytelenül bizonygatom, hogy nem vagyok német, ráütött a tiszt kezére, a pisztoly kiesett, majd még egyet ütött a vasra és beindították a páncélost. Így mentette meg az életemet egy szovjet katonanő.

– *Ezt nevezzük a sors által vezérelt drámai fordulatnak. Sok ilyen volt?*

– Még egy hasonló eset – ami szintén csoda lehetett – történt velem. Menekülésünk során leggyakrabban azt hitték rólunk, hogy foglyok vagyunk. Még nem mentünk át a Dunán, a Bükk környékén, egy szükségrepülőter mellett elfogtak bennünket. Ráhajtottak bennünket a repülőtéri aknamezőre. A katonák úgy pusztultak el, mint a cserebogarak. Mi is egy reménytelen helyzetben voltunk. Ránk került a sor, hogy nekimenjünk az aknamezőnek. Az orosz tiszt sürgetett: *Dáváj, dáváj*. Szerencsére nem veszítettem el a

lélekjelenlétem. Hirtelen odaszóltam Éva néninek, Brigitta anyjának, hogy szedje össze az összes ékszert és adja oda a katonának, mindent, ami van. Oroszul szólt hozzá, így rögtön felfigyeltek rá. „Kárpátaljáról vagyunk” – próbálta menteni a helyzetet, s odaadta az összes ékszerét. A hajcsár szerepét végző katona kissé elgondolkozott, majd félrelökött minket. Még láttuk, hogy akik nem mentek előre az utánunk következők közül, azokat hátulról lőtték agyon. Nézni is borzalmas volt...

– *Észrevettem, mennyire elfáradt e dokumentumértékű vallomásánál. Folytassuk a visszaemlékezést egy másik időpontban?*

– Nem, jobb lenne ezt az időszakot most végignézni, de elgondolkoztam azon, milyen nyerseks a magyar végzet eseményei.

– *Nyomasztó, valóban örjítő emlékek, de mégis emlékeznünk kell, tudnunk kell, mi történt apáinkkal, a hozzánk tartozókkal.*

– Igen, ezt én is így vallom. Azért adom át a következő korosztálynak azt, amit átéltem és tapasztaltam.

– *Térjünk át arra a részre, amikor már csak a Rojkó családdal mentek tovább. Mi volt azután?*

– Minden egyes nap úgy 30-40 kilométert tudtunk megtenni. Toltuk, húztuk a szekeret felváltva. Az egész ország mozgásban volt, de leginkább Keletről Nyugat felé. Lassan már nem maradt senkim csak a saját „portékám,” Brigitta családja és a legényem. A Rojkó család tudott ruszinul, s erre gyakran nagy szükség volt. 1945 áprilisában már az egész ország elesett. Egyenesen Nagybarcára, a szülőfalumba mentünk. Meg akartam nézni, hogy édesanyám, édesapám élnek-e még, hogy aztán onnan folytassuk tovább az utat. Kissé megpihenve, felerősödve mennénk tovább. A viszontlátás örömet nem sokáig tudtuk élvezni. Felpakolva élelemmel, készültünk a további útra. A Tokaj hegység felé, egyenesen Tiszaújlakra. Rojkókék akkor még nem tudták, hogy ez hosszan megszállt terület lesz, nem kerül vissza az anyaországhoz. Az őslakosok, majdnem mindenki, úgy gondolták, hogy csak ideiglenesen lesznek itt az oroszok. Ők is szerettek volna visszamenni híres gyógyszertárukhöz. Erről nem tudtam őket lebeszélni. Húzta őket haza a szülőföldjük, a szép nagy ház és a kert, az otthoniak.

– *Azt hitték, hogy ott már nyugalom és béke van?*

– Nem, de reménykedtek, hogy ez nem tart sokáig.

– *Mi volt a valóság?*

– Vándorlásunk során már néhányszor megszabadultunk a halál torkából, így még mi is reménykedtünk, de a valóság más volt. Már Tiszabecsnél is

rém történeteket hallottunk. Azt mesélték, hogy Kárpátalján összegyűjtik a 18–55 éves korú magyar férfiakat, és Szolyvára viszik őket fogolytáborokba. Ivóvízként a gyorsfolyású patak vizét használják, mely fertőzött, mert oda eresztik a szennyvizeket is. A cukorba sztrichnint kevernek. Ettől még sok őr is belehalt, mert ellopta a cukrot foglyoktól, így őt érte a halál. Ez a hír fogadott minket, de ők mégis átlépték a határt és Brigittát is magukkal vitték.

– *Ez a vége?*

– Nem! Csak ezután még csúnyább események történtek. Úgy éreztem, hogy eddig csak felületes tapasztalataim voltak. Mert mindezek után igazi „embert próbáló” események jöttek. De most elfárasztott az emlékezés. Pihenni szeretnék.

(Beszélgető partnerem itt felállt jelezve, hogy megviselte az emlékezés. Pihenni szeretne.)

Budapest. 1993. június 4.

HARMADIK BESZÉLGETÉS

*Három falu a határszélén: Tiszabecs, Uszka, Milota,
a tavasz irgalmas ölében három haldokló katona,
úgy feküdtek a Tisza-parton koszorús virágok között,
a férfiakat elhurcolták, a falu gyászba öltözött...
Túl a Tiszán hűs üres falu mind férfi nélkül néptelen
Kárpátalján, jaj, így kezdődött az eltitkolt történelem...*

(Tollas Tibor: *Kárpátaljai krónika*)

– *A múltkori beszélgetésünket abbahagytuk, mert jelezte, hogy elfáradt, s azt mondta, a következő vallomáshoz előbb csendre van szüksége, hogy lelkileg is összeszedhesse magát az események újra éléséhez...*

– Valóban, most már jobban érzem magam. Azért akartam előbb pihenni, mert nem szeretnék az élet egyik legnagyobb borzalmára meggondolatlanul reagálva valami olyasmit mondani, ami nem odavaló.

– *...tehát, ott tartottunk, hogy amikor a Tisza közelében megpihentek, félelmetes hírek fogadták a kis vándorló csapatot.*

– Igen, mindenki arról beszélt, hogy Kárpátalján a férfiakat 18-tól 55 éves korig begyűjtik, ha magyar. Szolyvára viszik őket és sztrichninnel kevert cukorral etetik, és a szennyvízzel fertőzött patakvízzel itatják...

– *Ezen kívül még másról is beszéltek?*

– Igen. Azt is megtudtam, hogy a határ menti községekben szovjet közigazgatás lesz, vagy legalábbis megpróbálják bevezetni. Nagyon nyugtalanítottak a hírek. Szinte valami belső kényszert éreztem arra, hogy részt vegyek egy újabb nemzeti tragédia megelőzésében. Döntöttem. Utánanézek, miért halnak meg ilyen sokan és mennyire igaz a szovjet közigazgatás bevezetésének híre. Az általam patronált Rojkó család már akkor a határ másik oldalára menekült. Amikor meghallottam ezeket az elképesztő híreket, áteveztem a Tisza másik oldalára. A túloldalon olyan szegénységet és elnyomást tapasztaltam, hogy hozzá viszonyítva a magyarországi terület paradicsomnak tűnt. Kárpátalját már megszállták a „felszabadító” szovjet csapatok. És 1944-ben, amikor ide bevonultak, olyasmit követtek el, ami még soha nem fordult elő a világon és talán a történelemben sem. Mondtam is ezt a híreimben. Minden magyar férfit 18-tól 55 éves korig begyűjtöttek. Azt mondták, csak egy kis munkáról van szó, s később már ki is dobolták a falvakban, hogy aki nem megy, annak elviszik a családját is.

– *Szóval igaznak tűnt a hír!*

– Nagyon is. Úgyhogy ezek az életerős férfiak, egy kisebb batyuval a kezükben, elindultak egy hosszú útra, melyről azért még gondolták, mégiscsak hazatérnek. De a legtöbben többé nem tértek vissza. Senki sem hitte, hogy ilyesmi megtörténhet. Az asszonyok is reménykedtek, hónapokon keresztül vitték az élelmet, a csomagot. Gyalog keresték fel ők is a szolvai haláltábornot, ahol aratott a halál. Rengeteg volt a halott, aminek nemcsak „természetes okai voltak,” hanem más is. A patakba eresztett fekáliától és szennyvíztől a legtöbb embert elvitte a tífusz, másokat meg a mérég, a sztrichnines cukor. Hogy sztrichninnel mérgezik a cukrot, arra akkor derült fény, amikor az örök közül is sokan meghaltak. Azok, akik, mivel ők is éhesek voltak, ellopták a cukrot a foglyoktól. Megették vagy teával megitták, és ezért ők is életükkel fizettek.

– *Volt rá lehetősége, hogy azt, amit látott, hallott és megtapasztalt, elmondja valakinek, azaz továbbítsa az illetékes szervekhez?*

– Mindent megtettem azért, hogy erről a minisztériumban is tudomást szerezzenek. Jelentéseimet továbbították felfelé. Soproni parancsnokaim segítették ebben.

– *Végül is mi történt a határmenti községekben pontosan?*

– 1945 tavaszán, Kárpátalja anektálása, vagyis a Szovjetunióhoz való csatolása előtt 23 magyarországi határmenti községben is szovjet közigazgatást akartak bevezetni. Elárverezik a világot? A trianoni Magyarországból

is még 23 község lesz szovjet, mert ezeknek a rablóknak semmi sem elég. Mindent visznek, ha tehetik! Riadót fújtam a környezetemben. Ez a rablóbanda még tovább is jöhet, ha nem szólunk, ha hagyjuk... Akár Debrecenig! Rebesgették már akkor azokban a körökben, és követelték is szóban, hogy menjünk tovább, vonuljunk be, mert hogy kevés a búza a kárpáti hegyekben, ott beljebb jobb a termés, ezért vegyük el azt is. A hivatalos szovjet válasz erre az volt, hogy azok, akik ilyesmit akarnak, csak valamiféle szabadcsapatok, nekik semmi közük az egészhez. De amikor jelentésemben világosan megírtam, mi is a nagy helyzet, vagyis hogy a szovjetek tovább akarnak terjeszkedni és megkísérlik a szovjet közigazgatás bevezetését másutt is, az illetékes szervek azonnal értesítették az angol és az amerikai ellenőrzőbizottságot. Ha ők nem szólnak, és nem akadályozzák meg az újabb gázságot, bizony elért volna bennünket ez a tragédia itt is. A magyar közvélemény már mélyen hallgatott, halálra volt rémülve...

– *Ön nem félt, hogy ilyen súlyos ismeretek birtokában, enyhén szólva, „félreállítják”?*

– Feljelentettek, de nem tudtak rám bizonyítani semmit, mert élelmezői tisztii menetlevelem volt, orosz és magyar nyelven, pecséttel ellátva.

– *Mi lett a Rojko családdal? Kárpátalján maradtak?*

– Nem. Üzenetet kaptam tőlük, hogy segítsék nekik visszajönni Magyarországra. Áteveztem a Tiszán és áthoztam: apát, anyát, fiát, lányát. Brigitta Nyíregyházán folytatta tanulmányait. A falu lakossága is felfigyelt rám. Érezték, hogy valaki törődik velük. Mindig vittem a községbe meleg holmit, élelmiszert, amit a minisztérium adott. A tiszabecsi templomban osztottuk szét. Ez egy gyönyörű templom. Ott énekeltük néha, hogy: *Tisza vizén átlátok, hívnak a vén Kárpátok...* Ez egy szomorú kárpátaljai dal, hitveshívogató. Most nemrég, amikor Kárpátaljára és Tiszabecstre látogattunk Lezsák Sándorral, felismertek az ott lakók, s együtt énekeltük ezt a szép dalt. Felejthetetlen élmény volt találkozni ezekkel a kedves és akkor nagyon kiszolgáltatott emberekkel.

– *Ennyire mély nyomot hagytak lelkében ezek az események?*

– Igen. Az emberek is sok mindenre emlékeztek. Például, hozzám jött az egyik férfi és azt mondta: „Maga, ugye, főhadnagy volt... És amikor éhezünk, kézigránátot adott nekünk, hogy a folyóba dobjuk, s így fogjunk halat. Aztán arra is emlékszem, hogy milyen sportos életmódra próbált minket rávenni, megtanított minket futni, tornázni, nagyon szeretett minket.” Nagyon jól esett, hogy emlékeznek rám.

– *Mennyi időt töltött velük?*

– Alig pár hónapot, talán félévet, de ezek az emberek most mégis megismertek ennyi év után. Csodálatos érzés! De én sem felejtettem elöket. Előtte van mindenkinek az arca. – Nagy szükségük volt Önre akkor – mondogatták. – Nagyon sokat tudott segíteni nyomorúságukon. Ez természetes volt. Isten szeretete nagyobb, mint az ember teherbíró képessége, vagy akár az akarata. Isten segített. Én akkor is tenni akartam, cselekedni. Elsősorban tanúkat kellett toborozni a színmagyar községek szovjet közigazgatási kísérletének megakadályozására. Mindent megtettem, amit akkor megtehettem. Vigyáznom kellett, mert nyomozni kezdtek utánam, és fenyegetni. A szovjetek megbízásából magyarországi szervek is kezdtek nyomozni, de az amerikai és angol ellenőrző bizottsággal szemben a bíró nem mert fellépni. A továbbiakban is veszélyes körülmények között dolgoztam. Mindenáron félre akartak állítani, pontosabban, megölni. Nyomoztak, fenyegettek, és bevallom, féltem is, de nem adtam fel a harcot. Így mást találtak ki ellenem. Másnap, amikor az egyik barátomhoz mentem, elfogtak. És el is ítélték. Képtelen állítások, merő hazugságok alapján. Csak az volt a bűnöm, hogy a hazát védtem. A hazugságok elleni védekezésre nem volt lehetőségem. Elítélték, de szerencsére nem kaptam halálbüntetést. De ez egy másik korszaka az életemnek, amelyről szeretnék még beszélni, de csak egy másik interjú keretében.

NEGYEDIK BESZÉLGETÉS

– *Vajon miért szeretjük vagy éppenséggel nem szeretjük, ha azt kell elmondani hitelesen, hogy milyen is volt ez a mi közelmúltunk? Sokan azt mondják, elég volt a múltból, meg azon rágódni, előre kell nézni. Biztos ez is igaz. Én mégis szívesebben csatlakozom ahhoz a nyilatkozathoz, amely a történelmi, a közelmúlt történései mellett a jelent is bemutatja. Önnek, mi erről a véleménye? Nem gondoltak arra, hogy az emigrációban talán reménytelen ügyet szolgálnak? Magyarországon ugyanis az ötvenes, hatvanas években minden volt, csak szabadság és demokrácia nem.*

– Nem voltak ilyen gondolataink. Nem voltak, mert azt tartottuk szem előtt, amit Illyés Gyula is mondott: „A reménytelennek látszó ügyet is szolgálni kell! Egy magára hagyott ügy reménytelensége nem mentesíthet fel annak szolgálatától.” Illyés Gyula kapcsán szeretnék megemlíteni egy érdekes eseményt. 1975 és 1980 között megjelent magyar kiadásban egy

csodálatos könyv *Szellem és erőszak* címmel, 30 ezer példányban. Illyés Gyula írta ezt a könyvet, melyben egyebek mellett, bátran kiállt a Kárpát-medencében élő magyarságért is. Aztán mind a harmincezer példányt zúzdába küldték. Münchenbe nagy-nagy szerencsénkre azonban eljutott egy példány. Venezuelában, egy milliomos támogatónk segítségével, megrendeltük a hasonmását, ugyanolyan papírral, borítóval, minden egyéb utánzattal. Először kétezer példányban, majd a svédországi és a kanadai magyarok újabb támogatásával, több ezer példányban újra nyomtattuk. Ötezer példányban sikerült visszajuttatnunk Magyarországra.

– *Ez történelmi tettnek minősíthető!*

– Valóban az volt! Egy hozzám közel álló író úgy minősítette: „A szellem győzelme az erőszak felett.” Így mentettük meg ezt a nemzeti értéket.

– *Térjünk vissza egy korábbi időszak fontos történéseihez. Ön hol volt az 1956-os forradalom kezdetén?*

– Budapesten. Az Astoriában voltam segédmunkás. Mindenre élesen emlékszem. Akkor úgy éreztem, hogy valami csoda történt. Az emberek szabadságvágya, lelki kisugárzása még az orosz kiskatonákat is meghódította. Emlékszem, amikor kitört a magyar szabadságharc, ott álltam az Astoria előtt megrendülve Kálmán bátyámmal együtt (akkoriban ő is épp ott volt büntiben). Az emberek boldogságukban virágot szórtak az Astoria előtt álló harckocsikra. Amikor először bátortalanul felnyílt a tankajtó, a fiatalok zászlót és virágot tűztek a harckocsira. Szinte hallottam a katonák beszélgetését, bizonytalanok voltak: „Fasiszta – Szuez?” Erre készítették fel őket. „Mi nem vagyunk fasiszták, ez nem Szuez... – kiabálták vissza az emberek – ez a magyar nép!” Látták, hogy becsapták őket, megrendülve álltak, aztán egy pár harckocsi a Parlament felé fordult. Ott játszódtott le minden előttem, tanúja voltam, tudtam, hogy ez új irányát fogja hozni a történelmi eseményeknek. Csoda volt, amit láttam, ami történt! Október 23-án írtam a következő versemet:

Ring a föld, a falak dőlnek, / Kék harsonákkal zeng az ég,
barlangjából a dohos kőnek / az ember újra fényre lép.
Fonnyadt testünket záporozza, / sápadt arcunkra hull a Nap.
S szédülten, szinte tántorogva, / Szabadság, szívjuk sugarad.
Sötétből tárul ki a szívünk, / Nyíló virág a föld felett.
Szolgaságból fényt derítünk, / fegyver nélkül is győztesek.

(Október 23, 1956)

– *Meddig tartott a mámor?*

– A szabadság napjai alatt haza látogattam. Látni szerettem volna édesanyámat és szülőfalumat. De már éreztük, hogy ezek még visszajönnek. És azt is tudtam, hogyha ez megtörténik a szovjetek részéről, én már akkor nem maradhatok itt. Kilenc évi igazságtalanul eltöltött börtön után már talán lelkierőm sem lett volna újra elviselni a kínzásokat.

– *Sikerült édesanyjával találkozni?*

– Igen, anyámat otthon találtam, de nem sokáig lehettünk együtt. Amikor távoztam, anyám – szokásától eltérően – nemcsak a küszöbig kísért el, hanem a kapuig jött velem, majd kissé megpihelve, folytatta velem az útját az útkanyarig. Mintha érezte volna, hogy együttlétünk utolsó lehetőségét használja ki. Aztán megállt és integetett, véglegesen búcsút intve a fiának. Ezt az emléket megörökítettem a *Két part között* c. versemben. „Anyám az alkonyatban, integet nyughatatlan / érzi, hogy fia messze indul / ránk hull az este / a földön túl, fel-fel lobban / arcunk a csillagokban.” Így kerültem el otthonról. Aztán jött egy újabb felhívás, oda is el kellett mennem. Gérecz Attila, a nagy tehetségű költő, aki a rabtársam volt, felhívást intézett a Magyar Forradalmi Rádióon keresztül, volt rabtársaihoz, a „Füveskert” váci költőtársaihoz. A börtönben írt és megtanult verseket tartalmazza a „Füveskert” c. gyűjtemény. Megtanultuk egymás verseit és a fordításokat. Nem tudtuk, ki hal meg előbb, ki marad életben. Megmotozhattak minket, elvihették írásainkat, de a fejünkben volt minden, kívülről tudtuk egymás verseit. Gérecz Attila verseit is így mentettük meg. Kiadtunk egy könyvet a megmaradt verseiből. Ő a szabadságharc ideje alatt hősi halált halt a Klauzál téren. Társaival együtt harcokcsikat semmisített meg, ott lőtték szíven. A menyasszonya temette el a kemény Klauzál téri földbe, majd később kiemelték. Ezt a helyet emléktábla őrzi.

– *Közeli társa volt Gérecz Attila?*

– Nagyon szerettem őt! Nagyon tehetséges költő volt. Mindig az lebeg a szemem előtt, mennyire szerette az életet, pont úgy, ahogy én, és mégis meg kellett halnia! A halottjaink olyanok voltak, mint a fénysebességgel száguldó madarak, mi csak utánuk ballagtunk. Ilyen volt számomra Gérecz Attila is, „Tündöklő csillag,” aki 26 éves volt, amikor meghalt.

– *Elmondana nekünk egy kedves emléket vele kapcsolatban?*

– Kedves, de egyben fájdalmas is ez az emlék. Egy zárkában voltunk. A zárkánk ablaka a gyűjtőfogházra nézett. Megbeszélték a menyasszonyával a „találkozót,” amely a következőképpen zajlott. A temetőben sétálva,

mintha sírokat látogatna, integetni fog egy fehér zsebkendővel. Várt rá, és kb. 200 méterre felröppent a fehér kendő, mint egy pillangó. Üzenet lett: várlak és szeretlek, aztán ez lett a vége... November 4-én, amikor már teljesen reménytelennek láttuk az ügyet, menekültünk. Nem tudtuk volna még egyszer kibírni a börtönöveket, talán ki is végeztek volna bennünket. Gérecz Attila maradt és hősi halált halt. Ő ezt az utat választotta. *Beszélő* című versemben így emlékszem rá: „Lóporfüst ült a Klauzál téren / csontkemény, fagyott volt a föld, / Menyasszonyod ásta meg a sírod / virágkeze sebesre tört... Ki elfutott, ki magát mentve elbújt / de hiába maradt életben, / Te éltél túl minket, a lézengő élő-holtakat.”

– *Költőtársaira emlékezve látom fájdalmasan meggyötört arcát. Térjünk át egy másik témára! Szeretnék visszatérni Gérecz Attila felhívásához. Mit tartalmazott?*

– Saját nevemet is hallottam a felhívásban, majd Béri Gézáét, Kárpáti Kamilét, Szatmári Gyuriét és a többiét. Találkozónkat megpróbálták megakadályozni, nem értük el célunkat.

– *A magyar forradalom teljes vérbe fojtása már nem itthon érte. Milyen gondolatokkal élt tovább?*

– Mély fájdalommal amiatt, ami utána következett... Még ma is sokszor felémlék bennem az a gondolat, hogy a közelmúlt történelmében az volt a legborzalmasabb, hogy még ünnepeltették is velünk a gyilkosok tetteit. A törökök is megverték bennünket Mohácsnál, de nem ünnepeltették velünk Mohácsot. Itt pedig szobrot emeltünk idegen katonáknak. Meghaltak, megértem, felső parancsra tették, de a saját hősi halottjainkat elfelejtettük hosszú éveken át. Ez volt a legmélyebb pontja a diktatúrának. „S üzenjük minden elnyomónak / megölhettek, de megmarad az ország / megszállhattok, de nem győztök soha, elűzhettek, de a nép emlékezik, / mint megvakított a felkelő napra” – írtam később *Glória Victis* című versemben.

– *Hogyan alakult a további sorsa? Hová menekült?*

– Nyugatról már a szabadságharc kezdetétől meghívást kaptam. Ott, mintha ismerték volna az események alakulását. Én értetlenül válaszoltam meghívásukra. Mit gondolnak, éppen most – kérdeztem – mikor szabad lett az ország? Az események reményeimmel ellentétesen alakultak. Mennem kellett. Egyik rabtársammal mentünk. A „Füveskert” anyagát elrejtettük. Alkalmi járművel menekültünk az országból. November 7-én értük el Nicherdorsfot. A határon egy nagyon kedves család segítette az átkelésünket, minden ellenszolgáztatás nélkül. Sorsom döntő szakaszában, életemet

köszönhetem nekik. Most ez a család Tatabányán él. Nagyon szeretnék hálából ott is egy előadást tartani.

– *Tehát következett életének egy újabb felvonása!*

– Igen. Szerencsére felírtam az előző hetekben felkeresett meghívóim címét. Még élesen csengett bennem az általam megfogalmazott elutasító válasz: „Most menjek Nyugatra, amikor az történt meg, amit megálmodtam?” Verseimet jól ismerték, a helyzetemet is, felkaroltak.

– *Mi volt az első célja?*

– Megkeresni a „Füveskert” alkotóit és elveszett barátaimat. Sikerült összeállítanom egy szakértői csoportot. Aztán sikerült találni nekünk egy alkotói helyet. Mi várnak nevezünk, mert arra hasonlított. Többször rám csukták az ajtót, alkalmanként nyitották csak ki. 200 vers volt a fejemben, másokét is tudtam, nem csak a magamét. Ezt mind leírtam. A *Nemzetőr* alapítása is itt történt. Itt szerkesztettük első példányát költő társaimmal és az új munkatársakkal.

– *Az egészségük milyen volt?*

– Fokozatosan erősítették fel bennünket. Arra vigyáztak, hogy kiéhezett szervezetünknek ne adjanak egyszerre sok ennyivalót. A börtönben is előfordult, hogy a foglyok meghaltak, mert hosszú éheztetés után jóllakatták őket.

– *Említette, hogy nagyon művelt, képzett csapattal dolgozott, újság-szerkesztői társai több nyelven beszéltek, írtak. Talán a Nemzetőr is több nyelven jelent meg?*

– Igen. Már az első számokat is négy hasábon adtuk ki. Én úgy érzem, hogy nekünk mindig az volt a legnagyobb bajunk, hogy történelmünket nem tudtuk eléggé a világ felé kivetíteni, pedig a történelmünkben volt az igazságunk. Benesék, Masarikék például nem csehül vagy szlovákul adták ki a történelmi könyveket, hanem világnyelven. Nem magunkat kell meggyőzni, hogy kik vagyunk, milyen jó magyarok vagyunk, hanem a világot! 1956 örökségét, szellemiségét idegen nyelven is tovább akartuk adni. Világnyelveken kértük az emberek, országok segítségét. A Kárpát-medencében élő határon túli magyarokról is mindig megemlékeztünk, mint egyenrangú társainkról. Több könyvet adtunk ki Erdélyről is, történelmüket elemezve.

– *A sok kötet közül, melyik a legkedvesebb Ön számára?*

– A „*Gloria Victis*”, mert ez erősíti meg legtisztában a magunkban lévő hitet, mert anélkül nincs életünk. Az embereknek hinniük kell! Csak ez menthet meg bennünket. Ha még hinni fogunk és teszünk valamit... Ebben a kötetben nem politikusok, hanem költők tisztelegnek a magyar szabadság-

harc előtt. Gloria Victis – Dicsőség a legyőzötteknek, s a dicsőséget a történelem igazolta. Nemrég beszélgettem, erdélyi utam kapcsán, Sütő Andrással. Most az Ő szavait próbálom felidézni. „A történelmi elégtételt megkaptuk, de jól vigyázzunk, mert ezt sokkal nehezebb elviselni, mint a kudarcot! Méltónak kell lennünk ennek elviselésére, mert nemcsak a mi érdemünk, hanem elsősorban a néma holtaké, akik nem élvezhetik velünk, hiányoznak az ünneplésről. Gondolnunk kell rájuk, hogy áldozatuk ne legyen hiábavaló. El ne rontsuk a jövőt! Velük együtt megnyertük a csatát, de elveszíthetjük a jövőt, ha nem fog összefogni ez a nép, ez az ország!” – szölt az üzenete.

– *Ha mondjuk most én lennék bizonytalan, korosztályomat képviselve, nekem mit tudna mondani, Sütő Andrásához hasonlóan?*

– Legszívesebben verssoraimmal üzennék: „Ha végtelennek tűnik is a tél / s mint kötél, a félelem fojtogat, / szívöd magadba a tavaszt, / s ne félj! Fagy bölcsőjéből is felkel a Nap!... Magad maradtál / nem vagy egyedül, míg mások terhét, jaját hordozod / gyújts tüzet, ha kell reménytelenül / s hazává tágul szűkös otthonod / Csak el ne költözz, mint a madarak, ha fogcsikorgató is a jelen. / Mít ér a szó idegen ég alatt, szabad lehet tán, de fészektelen.”

– *Köszönöm a beszélgetést és a szép verseket!*

Budapest, 1993. június